Rättsfallssamlingen

DOMSTOLENS DOM (första avdelningen)

den 14 mars 2013*

”Direktiv 93/13/EEG — Konsumentavtal — Avtal om hypotekslån — Förfarande för utmätning av intecknad egendom — Befogenheter för den nationella domstol som dömer i målet om fastställelse — Oskäliga avtalsvillkor — Bedömningskriterier”

I mål C-415/11,

angående en begäran om förhandsavgörande enligt artikel 267 FEUF, framställd av Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona (Spanien) genom beslut av den 19 juli 2011, som inkom till domstolen den 8 augusti 2011, i målet

Mohamed Aziz

mot

Caixa d’Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa),

meddelar

DOMSTOLEN (första avdelningen)

sammansatt av avdelningsordföranden A. Tizzano (referent) samt domarna A. Borg Barthet, M. Ilešič, J.-J. Kasel och M. Berger,

generaladvokat: J. Kokott,

justitiesekreterare: förste handläggaren M. Ferreira,

efter det skriftliga förfarandet och förhandlingen den 19 september 2012,

med beaktande av de yttranden som avgetts av:

— Mohamed Aziz, genom D. Moreno Trigo, abogado,

— Caixa d’Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa), genom I. Fernández de Senespleda, abogado,

— Spaniens regering, genom S. Centeno Huerta, i egenskap av ombud,

— Europeiska kommissionen, genom M. Owsiany-Hornung, J. Baquero Cruz och M. van Beek, samtliga i egenskap av ombud,

* Rättegångsspråk: spanska.

och efter att den 8 november 2012 ha hört generaladvokatens förslag till avgörande,

följande

Dom

1 Begäran om förhandsavgörande avser tolkningen av rådets direktiv 93/13/EEG av den 5 april 1993 om oskäliga villkor i konsumentavtal (EGT L 95, s. 29; svensk specialutgåva, område 15, volym 12, s. 169) (nedan kallat direktivet).

2 Begäran har framställts i ett mål mellan Mohamed Aziz och Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa (Catalunyacaixa) (nedan kallad Catalunyacaixa). Målet rör giltigheten av vissa villkor i ett avtal om hypotekslån som ingåtts av parterna i målet.

Tillämpliga bestämmelser

Unionsrätt

3 I sjätte skälet i direktivet anges följande:

”Näringsidkaren kan uppfylla kravet på god sed genom att handla lojalt och rättvist mot den andre parten, vars legitima intressen han måste beakta.”

4 Artikel 3 i direktivet innehåller följande bestämmelser:

”1. Ett avtalsvillkor som inte har varit föremål för individuell förhandling skall anses vara oskäligt om det i strid med kravet på god sed medför en betydande obalans i parternas rättigheter och skyldigheter enligt avtalet till nackdel för konsumenten.

2. Det skall alltid anses att ett avtalsvillkor inte har varit föremål för individuell förhandling om det har utarbetats i förväg och konsumenten därför inte har haft möjlighet att påverka villkorets innehåll; detta gäller särskilt i samband med i förväg formulerade standardavtal.

…

3. Bilagan innehåller en vägledande, inte uttömmande lista på villkor som kan anses oskäliga.”

5 I artikel 4.1 i direktivet föreskrivs följande:

”Utan att det påverkar tillämpningen av artikel 7 skall frågan om ett avtalsvillkor är oskäligt bedömas med beaktande av vilken typ av varor eller tjänster som avtalet avser och med hänsyn tagen, vid tiden för avtalets ingående, till alla omständigheter i samband med att avtalet ingicks samt till alla övriga villkor i avtalet eller något annat avtal som det är beroende av.”

6 Artikel 6.1 i direktivet har följande lydelse:

”Medlemsstaterna skall föreskriva att oskäliga villkor som används i avtal som en näringsidkare sluter med en konsument inte är, på sätt som närmare stadgas i deras nationella rätt, bindande för konsumenten och att avtalet skall förbli bindande för parterna på samma grunder, om det kan bestå utan de oskäliga villkoren.”

7 Följande anges i artikel 7.1 i direktivet:

”Medlemsstaterna skall se till att det i konsumenternas och konkurrenternas intresse finns lämpliga och effektiva medel för att hindra fortsatt användning av oskäliga villkor i avtal som näringsidkare sluter med konsumenter.”

8 Bilagan till direktivet innehåller i punkt 1 en uppräkning av de villkor som avses i artikel 3.3. Där nämns bland annat följande avtalsvillkor:

”1. Avtalsvillkor vars mål eller konsekvens är

…

e) att kräva att en konsument som inte fullgör sina skyldigheter betalar ett oproportionerligt stort ersättningsbelopp,

…

q) att upphäva eller inskränka konsumentens rätt att gå till domstol eller vidta andra rättsliga åtgärder, särskilt genom att kräva att konsumenten för tvister enbart till skiljeförfarande som inte är reglerat i lag, genom att orättmätigt inskränka konsumentens tillgång till bevismedel eller genom att pålägga konsumenten en bevisbörda som enligt gällande rätt bör ligga hos någon annan avtalspart.”

Spansk rätt

9 Skydd för konsumenter mot oskäliga avtalsvillkor infördes i spansk rätt genom den allmänna lagen nr 26/1984 om skydd för konsumenter och andra användare (Ley General 26/1984 para la Defensa de los Consumidores y Usuarios) av den 19 juli 1984 (BOE nr 176 av den 24 juli 1984, s. 21686).

10 Lag nr 26/1984 ändrades sedermera genom lag nr 7/1998 om allmänna avtalsvillkor (Ley 7/1998 sobre condiciones generales de la contratación) av den 13 april 1998 (BOE nr 89 av den 14 april 1998, s. 12304), genom vilken direktivet införlivades med spansk rätt.

11 En konsoliderad version av lag 26/1984, i dess ändrade lydelse, fastställdes därefter genom kungligt lagstiftningsdekret 1/2007 om omarbetning av den allmänna lagen om skydd för konsumenter och användare och andra kompletterande lagar (Real Decreto Legislativo 1/2007 por el que se aprueba el texto refundido de la Ley General para la Defensa de los Consumidores y Usuarios y otras leyes complementarias) av den 16 november 2007 (BOE nr 287 av den 30 november 2007, s. 49181).

12 I artikel 82 i kungligt lagstiftningsdekret 1/2007 anges följande:

”1. Som oskäliga anses sådana villkor som inte har varit föremål för individuell förhandling och sådana metoder för vilka samtycke ej uttryckligen har lämnats, vilka i strid mot kravet på god sed medför en betydande obalans mellan parternas rättigheter och skyldigheter enligt avtalet till nackdel för konsumenten eller användaren.

…

3. Frågan om ett avtalsvillkor är oskäligt ska bedömas med beaktande av vilken typ av varor eller tjänster som avtalet avser och med hänsyn tagen till alla omständigheter i samband med att avtalet ingicks samt till alla övriga villkor i avtalet eller i något annat avtal som det är beroende av.

4. Oavsett vad som anges i föregående punkter ska villkor alltid anses oskäliga om de i enlighet med artiklarna 85–90

a) gör avtalet avhängigt näringsidkarens vilja,

b) begränsar konsumentens eller användarens rättigheter,

c) gör att det råder bristande ömsesidighet i avtalet,

d) ålägger konsumenten eller användaren orimliga garantier eller på ett otillbörligt sätt ålägger konsumenten eller användaren bevisbördan,

e) är oproportionerliga i förhållande till avtalets ingående och fullgörande, eller

f) strider mot reglerna om domstols behörighet och lagval.”

13 När det gäller förfarandet för betalningsföreläggande innehåller civilprocesslagen (Ley de Enjuiciamiento Civil), i dess lydelse vid den tidpunkt då förfarandet i det nationella målet inleddes, regler om det förfarande för utmätning av intecknad egendom som är i fråga i målet (nedan kallat utmätningsförfarandet). Reglerna återfinns i kapitel V, avdelning IV, del III, under rubriken ”Närmare bestämmelser om utmätning av intecknad eller pantsatt egendom”, och särskilt i artiklarna 681–698.

14 I artikel 695 i civilprocesslagen anges följande:

”1. I de förfaranden som nämns i detta kapitel kan utmätningsgäldenären endast göra invändningar mot verkställigheten om de grundar sig på följande omständigheter:

(1) Säkerheten eller den fordran för vilken säkerhet har ställts har upphört. Härvid krävs uppvisande av ett registerutdrag som styrker att hypoteket – eller, i förekommande fall, pant i lösöre utan tradition – har upphört eller en officiell handling som styrker mottagning av betalning eller säkerhetens upphörande.

(2) Det har begåtts ett fel vid beräkningen av det utestående skuldbeloppet, när skulden utgör slutavräkning mellan utmätningsborgenären och utmätningsgäldenären vid avslutande av konto. Utmätningsgäldenären måste uppvisa sitt exemplar av kontoutdraget och invändningen ska endast godtas om saldot enligt detta utdrag skiljer sig från saldot enligt det utdrag som utmätningsborgenären inkommit med.

…

(3) … denna egendom belastas av annan panträtt, hypotek … som registrerats före den gravation som föranlett förfarandet, vilket ska styrkas med registerintyg.

2. Om en invändning enligt punkt 1 görs avbryter den behöriga tjänstemannen vid den aktuella myndigheten verkställigheten och kallar parterna till ett sammanträde vid den domstol som förordnat om verkställigheten. Mellan kallelsen och nämnda sammanträde ska det gå minst fyra dagar. Vid detta sammanträde ska domstolen höra parterna och ta emot skriftliga inlagor. Senast två dagar efter sammanträdet ska domstolen meddela beslut i frågan.”

15 I artikel 698 i civilprocesslagen anges följande:

”1. De invändningar som gjorts av gäldenären, tredje man som förvärvat intecknad egendom eller andra berörda personer och som inte omfattas av ovanstående artiklar, såsom invändningar avseende exekutionstitelns ogiltighet, skuldens förfallotid, säkerhet, upphörande eller storlek, prövas i ett särskilt förfarande, vilket inte kan leda till att det exekutionsförfarande som föreskrivs i detta kapitel skjuts upp eller hindras.

…

2. När en sådan invändning som nämns i ovanstående stycke görs eller under det därpå följande förfarandet går det att ansöka om att verkställigheten av avgörandet i detta förfarande säkras genom att hela eller en del av det belopp som ska betalas till borgenären enligt det förfarande som regleras i detta kapitel hålls inne.

Domstolen bestämmer att det nämnda beloppet ska hållas inne på grundval av handlingarna i målet om den finner att tillräckliga skäl har anförts. Om den som ansöker om att beloppet ska hållas inne inte är uppenbart och tillräckligt solvent ska domstolen begära att vederbörande i förväg ställer lämplig säkerhet för dröjsmålsränta och borgenärens eventuella andra skadeståndsanspråk.

3. Om borgenären ställer lämplig säkerhet för det belopp som enligt begäran ska hållas inne enligt det förfarande som nämns ovan i stycke 1 upphävs beslutet om innehållande.”

16 Artikel 131 i lagen om hypotek (Ley Hipotecaria), som var i kraft vid tiden för omständigheterna i det nationella målet, vars konsoliderade lydelse fastställdes genom dekretet av den 8 februari 1946 (BOE nr 58, av den 27 februari 1946, s. 1518), har följande innehåll:

”Anteckningar i fastighetsregistret avseende hypotekets ogiltighet eller andra sådana anteckningar som inte grundas på någon av de omständigheter som kan medföra att utmätningen skjuts upp ska upphävas genom förordnande om upphävande i enlighet med artikel 133, under förutsättning att de har tillkommit efter marginalnoteringen om utfärdandet av inteckningshandlingen. Handlingen som styrker mottagningsbeviset för betalning av hypoteksskulden kan inte bli föremål för en sådan anteckning så länge den ovannämnda marginalnoteringen ännu inte har upphävts genom domstolsförordnande.”

17 I artikel 153 bis i lagen om hypotek anges följande:

”Parterna kan avtala om att det utestående skuldbeloppet vid en exekutiv försäljning ska fastställas av det finansiella låneinstitutet på det sätt som parterna kommit överens om i avtalet.

Vid den förfallodag som parterna kommit överens om, eller vid utgången av en eventuellt förlängd frist, kan utmätning av intecknad egendom begäras i enlighet med bestämmelserna i artiklarna 129 och 153 i denna lag och motsvarande bestämmelser i civilprocesslagen.”

Målet vid den nationella domstolen och tolkningsfrågorna

18 Mohamed Aziz är marockansk medborgare och har arbetat i Spanien sedan december 1993. Den 19 juli 2007 ingick han ett avtal om hypotekslån med Catalunyacaixa genom en handling inför notarius publicus. Den intecknade egendomen utgjordes av familjens bostad, vilken Mohamed Aziz sedan år 2003 var ägare till.

19 Lånet från Catalunyacaixa uppgick till 138 000 euro. Det skulle amorteras genom 33 annuiteter, uppdelade i 396 månadsbetalningar, med början den 1 augusti 2007.

20 Det framgår av handlingarna i det nationella målet, vilka överlämnats till domstolen, att det i villkor nr 6 i det låneavtal som ingåtts med Catalunyacaixa anges att en årlig dröjsmålsränta på 18,75 procent automatiskt tas ut på de belopp som inte betalas i rätt tid, utan att något som helst betalningskrav behöver framställas.

21 I avtalsvillkor nr 6 bis ges dessutom Catalunyacaixa rätt att säga upp hela lånet till förtida betalning om gäldenären har underlåtit att inom en avtalad betalningsfrist uppfylla sin betalningsskyldighet avseende räntor eller amorteringar på lånet.

22 I avtalsvillkor nr 15, som handlar om fastställandet av återstående skuldbelopp, anges att Catalunyacaixa har möjlighet att ansöka om utmätning av intecknad egendom för att få betalt för en eventuell fordran, men också att kräva betalning direkt med stöd av ett visst intyg i vilket det fordrade beloppet anges.

23 Mellan juli 2007 och maj 2008 erlade Mohamed Aziz sina månadsbetalningar i enlighet med avtalet. Från och med juli 2008 upphörde dock betalningarna. Mot denna bakgrund vände sig Catalunyacaixa den 28 oktober 2008 till en notarius publicus för att erhålla en handling i vilken skulden skulle fastställas. Notarius publicus utfärdade ett intyg om att det framgick av de handlingar som ingetts och av låneavtalets innehåll att den återstående skulden uppgick till 139 764,76 euro, ett belopp som motsvarade de obetalda månadsbeloppen jämte ränta och dröjsmålsränta.

24 Efter att utan framgång ha anmodat Mohamed Aziz att erlägga betalning inledde Catalunyacaixa den 11 mars 2009 ett exekutionsförfarande mot honom vid Juzgado de Primera Instancia nº 5 de Martorell, och yrkade att han skulle förpliktas att betala ett kapitalbelopp om 136 674,02 euro, 90,74 euro i upplupen ränta samt 41 902,21 euro avseende räntor och ersättning för rättegångskostnader.

25 Efter att Mohamed Aziz den 15 december 2009 hade underlåtit att inställa sig förordnade domstolen om exekution. Domstolen utfärdade ett föreläggande till Mohamed Aziz att betala skulden som han varken efterkom eller bestred.

26 Den 20 juli 2010 utbjöds fastigheten till försäljning på exekutiv auktion, men inget bud avgavs. Följaktligen godtog Juzgado de Primera Instancia nº 5 de Martorell att fastigheten skulle säljas till ett pris motsvarande 50 procent av dess värde. Domstolen fastställde också att förmånstagaren skulle ta fastigheten i besittning den 20 januari 2011. Mohamed Aziz avhystes sålunda från bostaden.

27 En kort tid dessförinnan väckte Mohamed Aziz den 11 januari 2011 fastställelsetalan vid Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona, och gjorde gällande att avtalsvillkor nr 15 i avtalet om hypotekslån var oskäligt, varför villkoret skulle ogiltigförklaras och exekutionsförfarandet avbrytas.

28 Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona gav i detta sammanhang uttryck för osäkerhet beträffande den spanska rättens förenlighet med de rättsregler som införts genom direktivet.

29 Framför allt påpekade Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona att i ett fall där borgenären som tvångsmedel väljer utmätningsförfarandet är möjligheterna att göra gällande att ett låneavtal innehåller ett oskäligt avtalsvillkor kraftigt begränsade, eftersom sådana omständigheter endast kan åberopas i ett senare mål om fastställelse, i vilket domstolen inte kan förordna om inhibition. Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona fann att det mot denna bakgrund är mycket svårt för en spansk domstol att säkerställa att en konsument i ett utmätningsförfarande eller i ett motsvarande mål om fastställelse ges ett effektivt skydd.

30 Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona ansåg också att målets avgörande föranledde andra frågor, som bland annat gällde tolkningen av begreppet ”avtalsvillkor vars mål eller konsekvens är att kräva att en konsument som inte fullgör sina skyldigheter betalar ett oproportionerligt stort

ersättningsbelopp”, som nämns i punkt 1 e i bilagan till direktivet, samt begreppet ”avtalsvillkor vars mål eller konsekvens är att upphäva eller inskränka konsumentens rätt att gå till domstol eller vidta andra rättsliga åtgärder”, som nämns i punkt 1 q i samma bilaga. Det ansågs inte heller stå klart huruvida avtalsvillkoren om förtida betalning av lån med lång löptid, om fastställande av dröjsmålsränta och långivarens ensidiga fastställande av mekanismer för beräkning av skuldens totalbelopp är förenliga med dessa bestämmelser i bilagan till direktivet.

31 Då Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona var osäker på vad som var den rätta tolkningen av unionsrätten beslutade den mot denna bakgrund att vilandeförklara målet och att ställa följande frågor till domstolen:

”1) Ska systemet med verkställighet av domstolsbeslut om intecknad eller pantsatt egendom i artikel 695 och följande artiklar i den spanska civilprocesslagen med dess begränsningar vad gäller vilka grunder för invändningar som föreskrivs i dessa bestämmelser, anses utgöra en tydlig begränsning av konsumentskyddet, eftersom det utgör ett tydligt formellt och materiellt hinder för konsumenten att väcka talan vid eller överklaga till domstol på ett sätt som garanterar ett effektivt skydd av dennes rättigheter?

2) Europeiska unionens domstol ombeds tolka begreppet bristande proportionalitet, med avseende på följande omständigheter:

a) Möjligheten att i avtal med lång löptid – i förevarande fall 33 år – införa en klausul om uppsägning av lån till förtida betalning på grund av bristande avtalsuppfyllelse som skett inom en mycket begränsad och konkret tidsperiod.

b) Fastställande av dröjsmålsränta – i förevarande fall överstigande 18 procent – i strid med kriterierna för fastställande av dröjsmålsränta i andra avtal som ingås med konsumenter (konsumentkrediter), som på andra konsumentavtalsområden skulle kunna anses vara oskälig men beträffande vilken det på området för avtal om fast egendom inte finns någon tydlig rättslig begränsning, även i fall då dröjsmålsräntan inte endast ska tillämpas på amorteringar som förfallit till betalning, utan på det sammanlagda beloppet av de amorteringar som ska betalas till följd av att lånet sagts upp till förtida betalning.

c) Långivarens ensidiga fastställande av mekanismer för beräkning och fastställande av rörlig ränta (både ränta och dröjsmålsränta) som har samband med möjligheten till utmätning, och inte gör det möjligt för utmätningsgäldenären att motsätta sig metoden för beräkning av skuldbeloppet inom ramen för själva utmätningsförfarandet, varvid denne i stället är hänvisad till ett fastställelseförfarande där ett slutligt avgörande inte kommer att fattas förrän utmätningen redan har slutförts eller som i alla händelser innebär att låntagaren kommer att ha förlorat den intecknade eller pantsatta egendomen, vilket är en fråga av stor betydelse när lånet har sökts för att förvärva en bostad och utmätningen medför avhysning från fastigheten.”

Prövning av tolkningsfrågorna

Upptagande till sakprövning

32 Catalunyacaixa och Konungariket Spanien har ställt sig tveksamma till huruvida den första tolkningsfrågan kan tas upp till sakprövning, med motiveringen att den hänskjutande domstolen inte behöver något svar på den frågan för att kunna avgöra det mål som pågår vid denna. De har gjort gällande att det aktuella målet utgör ett fristående mål om fastställelse som är skilt från utmätningsförfarandet, och som enbart avser frågan huruvida avtalsvillkor nr 15 i det aktuella

låneavtalet är ogiltigt mot bakgrund av konsumentskyddslagstiftningen. Ett svar på frågan huruvida utmätningsförfarandet är förenligt med direktivet är således varken nödvändigt eller relevant för målets avgörande.

33 Konungariket Spanien och Catalunyacaixa har likaledes ifrågasatt huruvida den andra tolkningsfrågan kan tas upp till sakprövning, eftersom den har ställts för att utverka en tolkning av begreppet bristande proportionalitet i den mening som avses i de berörda direktivbestämmelserna vad gäller avtalsvillkor om förtida betalning i avtal med lång löptid och om fastställande av dröjsmålsränta. De har nämligen hävdat att dessa avtalsvillkor inte har något samband med saken i målet vid den nationella domstolen och inte kan vara till nytta vid bedömningen av huruvida avtalsvillkor nr 15 i låneavtalet är oskäligt.

34 Domstolen erinrar i detta hänseende om att det i ett förfarande enligt artikel 267 FEUF, som vilar på en tydlig funktionsfördelning mellan de nationella domstolarna och EU-domstolen, enligt fast rättspraxis är den nationella domstolen som är ensam behörig att fastställa och bedöma omständigheterna i målet samt att tolka och tillämpa den nationella lagstiftningen. Det ankommer också uteslutande på den nationella domstolen, vid vilken tvisten anhängiggjorts och vilken har ansvaret för det rättsliga avgörandet, att mot bakgrund av de särskilda omständigheterna i målet bedöma såväl nödvändigheten som relevansen av de frågor som ställs till EU-domstolen. Följaktligen är EU-domstolen i princip skyldig att meddela ett förhandsavgörande när de frågor som ställts avser tolkningen av unionsrätten (dom av den 14 juni 2012 i mål C-618/10, Banco Español de Crédito, punkt 76 och där angiven rättspraxis).

35 En begäran om förhandsavgörande från en nationell domstol kan således bara avvisas då det är uppenbart att den begärda tolkningen av unionsrätten inte har något samband med de verkliga omständigheterna eller saken i målet vid den nationella domstolen eller då frågorna är hypotetiska eller EU-domstolen inte har tillgång till sådana uppgifter om de faktiska eller rättsliga omständigheterna som är nödvändiga för att kunna ge ett användbart svar på de frågor som ställts till den (domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 77 och där angiven rättspraxis).

36 Så är dock inte fallet här.

37 Att det avtal som har ingåtts mellan Mohamed Aziz och låneinstitutet, och som ligger till grund för inledandet av exekutionsförfarandet, innehåller ett oskäligt avtalsvillkor har nämligen i enlighet med det spanska processrättsliga systemet kunnat göras gällande av Mohamed Aziz inom ramen för utmätningsförfarandet, visserligen inte vid Juzgado de Primera Instancia nº 5 de Martorell som dömde i exekutionsförfarandet, men vid Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona som dömde i målet om fastställelse.

38 Såsom Europeiska kommissionen korrekt har påpekat måste den första frågan som har ställts av Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona i det här sammanhanget uppfattas i vid mening, det vill säga som att den fråga som ska besvaras är huruvida, med hänsyn till begränsningen av de grunder för invändningar som tillåts i utsökningsförfarandet, direktivet eventuellt utgör hinder för sådana befogenheter som tillerkänns den domstol som dömer i målet om fastställelse och som är behörig att avgöra om villkoren i det aktuella avtalet, vilket gett upphov till den skuld som utmätningsförfarandet gäller, är oskäliga.

39 Mot denna bakgrund, och med beaktande av att det ankommer på EU-domstolen att ge den hänskjutande domstolen ett användbart svar som gör det möjligt för den att avgöra det mål som är anhängigt vid denna (se dom av den 28 november 2000 i mål C-88/99, Roquette Frères, REG 2000, s. I-10465, punkt 18, och av den 11 mars 2010 i mål C-384/08, Attanasio Group, REU 2010, s. I-2055, punkt 19), konstaterar domstolen att det inte är uppenbart att den tolkning av unionsrätten som begärs genom den första frågan inte har något samband med de verkliga omständigheterna eller saken i målet vid den nationella domstolen.

40 På samma sätt konstaterar domstolen att det inte kan uteslutas att en tolkning av begreppet bristande proportionalitet i den mening som avses i de relevanta bestämmelserna i direktivet, som begärs genom den andra frågan, kan vara till nytta vid avgörandet av det mål som pågår vid Juzgado de lo Mercantil nº 3 de Barcelona.

41 Trots att Mohamed Aziz talan om ogiltighet i det nationella målet enbart avser giltigheten av avtalsvillkor nr 15 i låneavtalet finner nämligen domstolen, såsom generaladvokaten har påpekat i punkterna 62 och 63 i förslaget till avgörande, att det räcker att konstatera, för det första, att det framgår av artikel 4.1 i direktivet att en helhetsbedömning av de övriga avtalsvillkor som avses i nämnda fråga kan påverka bedömningen av det villkor vars giltighet har bestritts i målet, och för det andra, att den nationella domstolen enligt EU-domstolens praxis är skyldig att, så snart som den har tillgång till sådana uppgifter om de faktiska eller rättsliga omständigheterna som är nödvändiga i detta hänseende, ex officio göra en prövning av samtliga avtalsvillkor som direktivet är tillämpligt på för att avgöra om dessa är oskäliga, även om detta inte uttryckligen har begärts (se, för ett liknande resonemang, dom av den 4 juni 2009 i mål C-243/08, Pannon GSM, REG 2009, s. I-4713, punkterna 31 och 32, och domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 43).

42 Således kan samtliga tolkningsfrågor tas upp till sakprövning.

Prövning i sak

Den första frågan

43 Den hänskjutande domstolen har ställt den första frågan för att få klarhet i huruvida direktivet ska tolkas så, att det utgör hinder för en sådan lagstiftning i en medlemsstat som den som är i fråga i det nationella målet, som innebär att samtidigt som det inom ramen för utsökningsförfarandet saknas möjlighet att göra en invändning med åberopande av att ett villkor i ett avtal som ingåtts mellan en konsument och en näringsidkare är oskäligt, får den domstol som dömer i målet om fastställelse, och som är behörig att pröva huruvida ett sådant avtalsvillkor är oskäligt, inte förordna om säkerhetsåtgärder för att säkerställa att dess slutliga avgörande får full verkan.

44 För besvarandet av denna fråga påpekar domstolen inledningsvis att det skyddssystem som införs genom direktivet grundar sig på tanken att konsumenten gentemot näringsidkaren har en underlägsen ställning, i fråga om såväl förhandlingsförmåga som informationsnivå (domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 39).

45 Med hänsyn till detta underläge som konsumenten befinner sig i föreskrivs det i artikel 6.1 i direktivet att oskäliga villkor inte är bindande för konsumenten. Enligt rättspraxis är detta en tvingande bestämmelse som har till syfte att ersätta den formella jämvikt mellan avtalsparternas rättigheter och skyldigheter som följer av avtalet med en verklig jämvikt så att parterna blir jämbördiga (domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 40 och där angiven rättspraxis).

46 Domstolen har redan flera gånger konstaterat att de nationella domstolarna har en skyldighet att, så snart som de har tillgång till sådana uppgifter om de faktiska eller rättsliga omständigheterna som är nödvändiga i detta hänseende, ex officio bedöma huruvida ett avtalsvillkor på vilket direktivet är tillämpligt är oskäligt och därigenom undanröja obalansen mellan konsumenten och näringsidkaren (domarna i de ovannämnda målen Pannon GSM, punkterna 31 och 32, och Banco Español de Crédito, punkterna 42 och 43).

47 Sålunda har domstolen, med anledning av en begäran om förhandsavgörande från en nationell domstol vid vilken ett kontradiktoriskt förfarande hade anhängiggjorts till följd av att en konsument bestritt ett betalningsföreläggande, uttalat att en nationell domstol är skyldig att ex officio vidta åtgärder för bevisupptagning, för att fastställa huruvida en prorogationsklausul om exklusiv lokal behörighet i ett

avtal som slutits mellan en näringsidkare och en konsument faller inom direktivets tillämpningsområde och, om så är fallet, ex officio bedöma huruvida en sådan klausul eventuellt är oskälig (dom av den 9 november 2010 i mål C-137/08, VB Pénzügyi Lízing, REU 2010, s. I-10847, punkt 56).

48 Domstolen har också angett att direktivet utgör hinder för en medlemsstats lagstiftning enligt vilken den domstol hos vilken det ansökts om betalningsföreläggande inte – vare sig i förfarandets inledningsskede (*in limine litis*) eller i något annat skede i förfarandet och trots att den har tillgång till sådana uppgifter om de faktiska eller rättsliga omständigheterna som är nödvändiga i detta hänseende – ex officio får bedöma huruvida ett villkor om dröjsmålsränta som intagits i ett avtal mellan en näringsidkare och en konsument är oskäligt, såvida konsumenten inte har bestritt betalningsföreläggandet (domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 57).

49 Förevarande mål skiljer sig emellertid från de ovannämnda målen VB Pénzügyi Lízing och Banco Español de Crédito på så sätt att det handlar om vilket ansvar en nationell domstol som dömer i ett mål om fastställelse med koppling till ett utmätningsförfarande har för att i förekommande fall säkerställa att en dom om fastställande av att det avtalsvillkor som legat till grund för exekutionstiteln – och således för inledandet av exekutionsförfarandet – är oskäligt, ges en ändamålsenlig verkan.

50 I detta hänseende konstaterar domstolen att villkoren för tillämpningen av de grunder för invändning som tillåts inom ramen för ett utmätningsförfarande och av de befogenheter som tillerkänns den domstol som prövar en talan om fastställelse, vilken har rätt att undersöka tillåtligheten av de avtalsvillkor som legat till grund för exekutionstiteln, i avsaknad av harmonisering av de nationella mekanismerna för exekutiva åtgärder, ska fastställas i medlemsstaternas interna rättsordning enligt principen om medlemsstaternas processuella autonomi. Detta gäller dock endast under förutsättning att förfarandena inte är mindre förmånliga än de förfaranden som avser liknande situationer som regleras av nationell rätt (likvärdighetsprincipen) eller gör det i praktiken omöjligt eller orimligt svårt att utöva de rättigheter som konsumenterna har enligt unionsrätten (effektivitetsprincipen) (se, för ett liknande resonemang, domen av den 26 oktober 2006 i mål C-168/05, Mostaza Claro, REG 2006, s. I-10421, punkt 24, och av den 6 oktober 2009 i mål C-40/08, Asturcom Telecomunicaciones, REG 2009, s. I-9579, punkt 38).

51 Domstolen har inte tagit del av några omständigheter som ger anledning att betvivla att den lagstiftning som är aktuell i det nationella målet är förenlig med likvärdighetsprincipen.

52 Det framgår nämligen av handlingarna i målet att det spanska processuella systemet inte enbart innebär att en nationell domstol som dömer i ett mål om fastställelse med koppling till ett utmätningsförfarande är förhindrad att förordna om säkerhetsåtgärder för att säkerställa att domstolens slutliga avgörande får full verkan, när denna domstol prövar huruvida ett villkor i ett avtal som ingåtts mellan en näringsidkare och en konsument är att betrakta som oskäligt, utan också när den undersöker huruvida ett sådant villkor står i strid med nationella bestämmelser som utgör tvingande rätt, vilket det dock ankommer på den att göra (se, för ett liknande resonemang, domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 48).

53 När det gäller effektivitetsprincipen erinrar domstolen om att det framgår av domstolens fasta praxis att varje fall i vilket fråga uppkommer huruvida en nationell processuell bestämmelse gör det omöjligt eller orimligt svårt att tillämpa unionsrätten måste bedömas med beaktande av bestämmelsens funktion i förfarandet som helhet – med beaktande av dess förlopp och särdrag – i de olika nationella rättsinstanserna (domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 49).

54 I det aktuella fallet framgår det av handlingarna i det nationella målet, som överlämnats till domstolen, att enligt artikel 695 i civilprocesslagen kan en invändning som görs av utmätningsgäldenären under utmätningsförfarandet endast godtas om grunden för den är att säkerheten eller den fordran för vilken säkerhet har ställts har upphört, att det har begåtts ett fel vid beräkningen av det utestående

skuldbeloppet – när skulden utgör slutavräkning mellan utmätningsborgenären och utmätningsgäldenären vid avslutande av konto – eller att det föreligger ett annat hypotek eller en annan säkerhet som registrerats före den gravation som föranlett förfarandet.

55 Enligt artikel 698 i civilprocesslagen ska övriga invändningar från gäldenären, inbegripet invändningar avseende exekutionstitelns ogiltighet, skuldens förfallotid, säkerhet, upphörande eller storlek, prövas i ett annat förfarande, vilket inte kan leda till att det förfarande som föreskrivs i detta kapitel skjuts upp eller hindras.

56 Dessutom framgår det av artikel 131 i lagen om hypotek att anteckningar i fastighetsregistret om hypotekets ogiltighet eller andra sådana anteckningar som inte grundas på något av de fall som kan medföra att utmätningen skjuts upp, ska upphävas genom förordnande om upphävande i enlighet med artikel 133, under förutsättning att de har tillkommit efter marginalnoteringen om utfärdandet av inteckningshandlingen.

57 Av dessa uppgifter följer att den slutliga försäljningen till tredje man på auktion av intecknad egendom alltid blir oåterkallelig i det spanska processuella systemet, även om den oskäliga karaktären hos det avtalsvillkor som konsumenten har angripit vid den domstol som dömer i målet om fastställelse innebär att utmätningsförfarandet är ogiltigt, förutom i det fallet att konsumenten har låtit göra en anteckning i fastighetsregistret avseende ansökan om ogiltigförklaring av hypoteket före den ovannämnda marginalnoteringen.

58 Det är dock viktigt att påpeka att med hänsyn till det aktuella utmätningsförfarandets förlopp och särdrag måste den möjligheten betraktas som marginell. Det föreligger nämligen en inte försumbar risk för att den berörda konsumenten inte låter göra en sådan anteckning i registret inom den föreskrivna fristen, antingen därför att exekutionsförfarandet i fråga går mycket snabbt eller därför att konsumenten inte känner till eller har en felaktig uppfattning om omfattningen av sina rättigheter (domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 54).

59 Domstolen konstaterar således att ett processuellt system som gör det omöjligt för den domstol som prövar en konsuments talan om fastställelse av att ett avtalsvillkor som legat till grund för en exekutionstitel är oskäligt, att förordna om säkerhetsåtgärder som kan leda till att utmätningsförfarandet skjuts upp eller hindras, när ett sådant förordnande behövs för att säkerställa att domstolens slutliga avgörande får full verkan, är ägnat att äventyra effektiviteten av det skydd som eftersträvas med direktivet (se, för ett liknande resonemang, dom av den 13 mars 2007 i mål C-432/05, Unibet, REG 2007, s. I-2271, punkt 77).

60 Såsom generaladvokaten också har påpekat i punkt 50 i förslaget till avgörande gäller att i samtliga de fall där utmätningen av den intecknade fastigheten, såsom i det nationella målet, har genomförts innan den domstol som dömer i målet om fastställelse har meddelat ett avgörande med innebörd att det avtalsvillkor som låg till grund för hypoteket är oskäligt och utmätningsförfarandet således ogiltigt, innebär avsaknaden av en sådan möjlighet nämligen att domstolsavgörandet enbart kan ge konsumenten rättsligt skydd i efterhand i form av en ren skadeersättning, ett skydd som är ofullständigt och otillräckligt och som inte utgör ett lämpligt eller effektivt medel för att hindra fortsatt användning av villkoret, vilket strider mot bestämmelsen i artikel 7.1 i direktiv 93/13.

61 Särskilt starka skäl talar för en sådan bedömning i de fall där den intecknade egendomen, såsom i det nationella målet, utgör bostad för den skadelidande konsumenten och vederbörandes familj, eftersom detta konsumentskydd är begränsat till skadestånd och inte gör det möjligt att förhindra en definitiv och oåterkallelig förlust av bostaden.

62 Såsom den hänskjutande domstolen också har framhållit skulle näringsidkarna således, blott genom att inleda ett sådant utmätningsförfarande, om villkoren härför var uppfyllda, i princip kunna frånta konsumenten det skydd som eftersträvas med direktivet. Detta skulle även strida mot domstolens

praxis, enligt vilken de särdrag som kännetecknar det domstolsförfarande som enligt nationell rätt ska följas när det gäller förhållandet mellan näringsidkare och konsumenter inte kan påverka det rättsliga skydd som konsumenten ska åtnjuta enligt bestämmelserna i detta direktiv (se, för ett liknande resonemang, domen i det ovannämnda målet Banco Español de Crédito, punkt 55).

63 Domstolen konstaterar därmed att den spanska lagstiftning som är i fråga i det nationella målet inte kan anses förenlig med effektivitetsprincipen, eftersom den gör det omöjligt eller orimligt svårt att, i ett utsökningsförfarande som inletts av en näringsidkare mot en konsument, tillämpa det skydd som konsumenten enligt direktivet ska tillförsäkras.

64 Mot denna bakgrund ska den första frågan besvaras enligt följande. Direktivet ska tolkas så, att det utgör hinder för en sådan lagstiftning i en medlemsstat som den som är i fråga i det nationella målet, som innebär att samtidigt som det inom ramen för utsökningsförfarandet inte finns någon möjlighet att till grund för en invändning åberopa att ett avtalsvillkor som legat till grund för en exekutionstitel är oskäligt, får den domstol som dömer i målet om fastställelse, och som är behörig att pröva huruvida ett sådant avtalsvillkor är oskäligt, inte förordna om säkerhetsåtgärder, som till exempel inhibition av exekutionsförfarandet i fråga, när ett sådant förordnande behövs för att säkerställa att domstolens slutliga avgörande får full verkan.

Den andra frågan

65 Den hänskjutande domstolen har ställt den andra frågan för att erhålla förtydliganden om vad som utgör ett oskäligt villkor enligt artikel 3.1 och 3.3 i direktivet och bilagan till detta, så att den kan bedöma huruvida de avtalsvillkor som är i fråga i det nationella målet och som avser förtida betalning i avtal med lång löptid, fastställande av dröjsmålsränta och överenskommelsen om fastställandet av skuldbeloppet är att betrakta som oskäliga.

66 Det följer av fast rättspraxis att EU-domstolens behörighet på detta område avser tolkningen av begreppet ”oskäligt villkor” i artikel 3.1 i direktivet och i dess bilaga samt de kriterier som den nationella domstolen kan eller ska tillämpa när den prövar ett avtalsvillkor mot bakgrund av bestämmelserna i direktivet, varvid det ankommer på sistnämnda domstol att, med beaktande av dessa kriterier och mot bakgrund av de specifika omständigheterna i det aktuella fallet, ta ställning till hur ett visst avtalsvillkor konkret ska kvalificeras. Härav följer att domstolen ska begränsa sig till att upplysa den nationella domstolen om vilka omständigheter den ska beakta vid bedömningen av huruvida det aktuella villkoret är oskäligt (se dom av den 26 april 2012 i mål C-472/10, Invitel, punkt 22 och där angiven rättspraxis).

67 Det ska noteras att hänvisningen i artikel 3.1 i direktivet till begreppen god sed och betydande obalans mellan avtalsparternas rättigheter och skyldigheter enligt avtalet till nackdel för konsumenten endast på ett abstrakt sätt anger vad som gör ett avtalsvillkor oskäligt när detta inte har varit föremål för individuell förhandling (dom av den 1 april 2004 i mål C-237/02, Freiburger Kommunalbauten, REG 2004, s. I-3403, punkt 19, och domen i det ovannämnda målet Pannon GSM, punkt 37).

68 Såsom generaladvokaten har påpekat i punkt 71 i förslaget till avgörande, ska frågan huruvida ett avtalsvillkor orsakar en ”betydande obalans” mellan avtalsparternas rättigheter och skyldigheter enligt avtalet till nackdel för konsumenten bedömas med beaktande av de regler som enligt den nationella rätten blir tillämpliga om parterna inte har träffat något sådant avtal. Genom att göra en sådan jämförelse kan domstolen avgöra om, och i så fall i vilken grad, avtalet försätter konsumenten i ett sämre läge än vad som följer av gällande nationell rätt. Det är likaså av relevans i detta sammanhang att undersöka konsumentens rättsliga ställning vad gäller de medel som enligt den nationella lagstiftningen står till hans eller hennes förfogande för att hindra fortsatt användning av oskäliga avtalsvillkor.

69 När det gäller frågan om under vilka förhållanden en sådan obalans uppkommer ”i strid med kravet på god sed” konstaterar domstolen, mot bakgrund av sjätte skälet i direktivet och liksom generaladvokaten har framhållit i punkt 74 i förslaget till avgörande, att den nationella domstolen vid denna bedömning ska pröva huruvida en gentemot konsumenten lojalt och rättvist handlande näringsidkare rimligen kunde utgå från att konsumenten skulle godta ett sådant avtalsvillkor efter en individuell avtalsförhandling.

70 Härvid ska det erinras om att den bilaga till vilken det hänvisas i artikel 3.3 i direktivet endast innehåller en vägledande, inte uttömmande, lista på villkor som kan anses oskäliga (se domen i det ovannämnda målet Invitel, punkt 25 och där angiven rättspraxis).

71 Frågan huruvida ett visst avtalsvillkor är oskäligt eller inte ska dessutom enligt artikel 4.1 i direktivet bedömas med beaktande av vilken typ av varor eller tjänster som avtalet avser och med hänsyn tagen, vid tiden för avtalets ingående, till alla omständigheter i samband med att avtalet ingicks (domarna i de ovannämnda målen Pannon GSM, punkt 39, och VB Pénzügyi Lízing, punkt 42). Av detta följer att det i detta sammanhang även ska bedömas vilka konsekvenser avtalsvillkoret kan ha enligt den lag som är tillämplig på avtalet, vilket kräver en undersökning av det nationella rättssystemet (se domen i det ovannämnda målet Freiburger Kommunalbauten, punkt 21, och beslutet av den 16 november 2010 i mål C-76/10, Pohotovosť, REU 2010, s. I-11557, punkt 59).

72 Det är mot bakgrund av dessa kriterier som Juzgado Mercantil de lo nº 3 de Barcelona ska pröva huruvida de avtalsvillkor som avses i den andra frågan är oskäliga.

73 Vad beträffar ett avtalsvillkor – som förekommer i ett avtal med lång löptid – om förtida betalning på grund av gäldenärens bristande avtalsuppfyllelse under en begränsad tidsperiod gör domstolen följande bedömning. Såsom generaladvokaten har framhållit i punkterna 77 och 78 i förslaget till avgörande, ankommer det på den hänskjutande domstolen att bland annat undersöka huruvida näringsidkarens möjlighet att kräva återbetalning av hela lånet uppstår på grund av att konsumenten har underlåtit att uppfylla en skyldighet som är av grundläggande betydelse i det aktuella avtalsförhållandet, huruvida tillräckligt höga krav ställs på avtalsbrottets grovhet i förhållande till lånets längd och lånebeloppet, huruvida nämnda möjlighet strider mot tillämpliga regler på området och huruvida det i den nationella rätten föreskrivs lämpliga och effektiva medel med hjälp av vilka den konsument som är underkastad ett sådant avtalsvillkor kan avhjälpa följderna av att lånet på detta sätt förfaller till betalning.

74 Vad därefter beträffar avtalsvillkoret om fastställande av dröjsmålsränta gör domstolen följande bedömning. Mot bakgrund av punkt 1 e i bilagan till direktivet, jämförd med bestämmelserna i artiklarna 3.1 och 4.1 i direktivet, ankommer det på den hänskjutande domstolen att, såsom generaladvokaten har framhållit i punkterna 85–87 i förslaget till avgörande, bland annat undersöka dels vilka nationella regler som skulle ha varit tillämpliga mellan parterna om frågan hade lämnats oreglerad i det aktuella avtalet eller i andra konsumentavtal av den här typen, dels hur hög den avtalade dröjsmålsräntan är i förhållande till den lagstadgade dröjsmålsräntan för att avgöra om den är ägnad att säkerställa att de syften som den har i den berörda medlemsstaten uppnås och om den inte går utöver vad som krävs för att uppnå dem.

75 Vad slutligen beträffar avtalsvillkoret om långivarens ensidiga fastställande av den återstående skulden, som har samband med möjligheten att inleda ett utmätningsförfarande, gör domstolen följande bedömning. Med beaktande av punkt 1 q i bilagan till direktivet samt av kriterierna i artiklarna 3.1 och 4.1 i samma direktiv, ankommer det på den hänskjutande domstolen att bland annat bedöma huruvida, och i så fall i vilken grad, det aktuella avtalsvillkoret strider mot de regler som är tillämpliga om inget har avtalats mellan parterna, med följden att det med hänsyn till de processuella medel som konsumenten förfogar över blir svårare för vederbörande att få tillgång till rättslig prövning och att utöva sin rätt till försvar.

76 Mot bakgrund av det ovan anförda ska den andra frågan besvaras enligt följande:

— Artikel 3.1 i direktivet ska tolkas på följande sätt:

— Begreppet ”betydande obalans” till nackdel för konsumenten ska tolkas med beaktande av de nationella regler som är tillämpliga om inget har avtalats mellan parterna, för att avgöra om, och i så fall i vilken grad, avtalet försätter konsumenten i ett sämre läge än vad som följer av gällande nationell rätt. Det är likaså av relevans i detta sammanhang att undersöka konsumentens rättsliga ställning vad gäller de medel som enligt den nationella lagstiftningen står till hans eller hennes förfogande för att hindra fortsatt användning av oskäliga avtalsvillkor.

— Vid bedömningen av om en sådan obalans har uppkommit ”i strid med kravet på god sed” ska en prövning göras av huruvida en gentemot konsumenten lojalt och rättvist handlande näringsidkare rimligen kunde utgå från att konsumenten skulle godta det aktuella avtalsvillkoret efter en individuell avtalsförhandling.

— Artikel 3.3 i direktivet ska tolkas så, att den bilaga till vilken det hänvisas i denna bestämmelse endast innehåller en vägledande, inte uttömmande, lista på villkor som kan anses oskäliga.

Rättegångskostnader

77 Eftersom förfarandet i förhållande till parterna i målet vid den nationella domstolen utgör ett led i beredningen av samma mål, ankommer det på den nationella domstolen att besluta om rättegångskostnaderna. De kostnader för att avge yttrande till domstolen som andra än nämnda parter har haft är inte ersättningsgilla.

Mot denna bakgrund beslutar domstolen (första avdelningen) följande:

1) Rådets direktiv 93/13/EEG av den 5 april 1993 om oskäliga villkor i konsumentavtal ska tolkas så, att det utgör hinder för en sådan lagstiftning i en medlemsstat som den som är i fråga i det nationella målet, som innebär att samtidigt som det inom ramen för utsökningsförfarandet inte finns någon möjlighet att till grund för en invändning åberopa att ett avtalsvillkor som legat till grund för en exekutionstitel är oskäligt, får den domstol som dömer i målet om fastställelse, och som är behörig att pröva huruvida ett sådant avtalsvillkor är oskäligt, inte förordna om säkerhetsåtgärder, som till exempel inhibition av exekutionsförfarandet i fråga, när ett sådant förordnande behövs för att säkerställa att domstolens slutliga avgörande får full verkan.

2) Artikel 3.1 i direktivet ska tolkas på följande sätt:

— **Begreppet ”betydande obalans” till nackdel för konsumenten ska tolkas med beaktande av de nationella regler som är tillämpliga om inget har avtalats mellan parterna, för att avgöra om, och i så fall i vilken grad, avtalet försätter konsumenten i ett sämre läge än vad som följer av gällande nationell rätt. Det är likaså av relevans i detta sammanhang att undersöka konsumentens rättsliga ställning vad gäller de medel som enligt den nationella lagstiftningen står till hans eller hennes förfogande för att hindra fortsatt användning av oskäliga avtalsvillkor.**

— **Vid bedömningen av om en sådan obalans har uppkommit ”i strid med kravet på god sed” ska en prövning göras av huruvida näringsidkaren, som förutsätts ha handlat lojalt och rättvist mot konsumenten, rimligen kunde utgå från att konsumenten skulle godta det aktuella avtalsvillkoret efter en individuell avtalsförhandling.**

— **Artikel 3.3 i direktivet ska tolkas så, att den bilaga till vilken det hänvisas i denna bestämmelse endast innehåller en vägledande, inte uttömmande, lista på villkor som kan anses oskäliga.**

Underskrifter